

established. The specificity of the author's world view was demonstrated due to attitudes which represent the cognitive experience of the linguistic community in the semantics perception.

Keywords: *perception, perceptual modus, image of perception, lexeme, colourative.*

УДК 81'367.335 : 81'367.51:82-311,2 Гончар

Коновалова О.О.,

Гадацька спеціалізована школа-інтернат

I – III ступенів імені Є.П. Кочергіна

Полтавської обласної ради

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПОВІСТІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА “БРИГАНТИНА”

У статті досліджені структурно-семантичні та функційні особливості складних речень із різними видами зв'язку, отриманих шляхом вибірки з повісті Олеся Гончара “Бригантина”. У залежності від видів зв'язку проілюстровані групи найбільш часто використовуваних структурних типів речень в аналізованій повісті.

Ключові слова: *складне речення; речення з різними видами зв'язку; класифікація; багатоконпонентні речення; період; предикативна частина; структура.*

Розвиток літературної мови ХХ-ХХІ століття безпосередньо пов'язаний із творчістю найяскравіших майстрів українського слова. До корифеїв вітчизняної літератури без сумніву належить і Олесь Терентійович Гончар. Для створення високохудожнього тексту, який може захопити читача, викликати естетичне задоволення, письменник використовує різні мовні засоби. Мова художніх творів Олеся Гончара відображує читачеві людські почуття, показує складні життєві перипетії, пропонує способи вирішення проблем. Досконало володіючи українською літературною мовою, митець вправно користувався її скарбами – різноманіттям синтаксичних конструкцій – одним із найбільш

впливових мовностилістичних засобів у художніх творах. Широкою панорамою функціонування складних речень стала повість українського письменника-класика Олеся Гончара “Бригантина”. Цей твір часто брали за основу дослідження чимало вчених, з них В. Бойко, Л. Давиденко, К. Дегтярьова, К. Ленець, А. Тараненко та ін. Синтаксичні особливості прозових творів письменника на сьогодні є недостатньо дослідженим явищем, позаяк вчені-мовознавці більше акцентують на морфології та лексикології зі сторінок романів та повістей Олеся Гончара, які найчастіше стають об’єктом вивчення. Питанням синтаксису у творчості О. Гончара переймаються Н. Сологуб, М. Степаненко, Н. Торчинська. Об’єктом пропонованого дослідження обрано складні речення з різними видами зв’язку, якими достатнього насичена повість “Бригантина”

Поява складних речень була зумовлена потребою висловлювати складні судження, використовуючи мінімальну кількість мовних засобів. Складне речення має дві чи більше граматичні основи, тим самим, порівняно з простим, може передавати більше інформації. “Складне речення – синтаксична конструкція, утворена смисловим та інтонаційним поєднанням щонайменше двох предикативних частин речення засобом сполучникового чи безсполучникового (нульового) зв’язку”, – зазначає П. С. Дудик [1, с. 244].

Питання класифікації складних речень досі лишається дискусійним. Цією проблемою переймалися П. Дудик, К. Шульжук, М. Каранська, С. Бевзенко та ін. Центральною думкою, яку обстоюють більшість учених, є поділ складних речень за наявністю сполучних засобів на сполучникові та безсполучникові. За кількістю складових частин розрізняються *мінімальні конструкції* (складнопідрядні та складносурядні речення) і *багаточленні конструкції*, або складні речення ускладненого типу [2, с. 421]. Питання виокремлення складних багатокомпонентних речень спірне в мовознавстві, позаяк досі не вироблено для них єдиної назви. Лінгвісти-синтаксисти послуговуються різними термінами: “складне синтаксичне ціле” (В. Кононенко), “багаточленне складне речення” (О. Федорів), “складне сполучникове-безсполучникове речення” (К. Шульжук), “складне речення з різними видами синтаксичного зв’язку” (І. Вихованець), “багатокомпонентне складне речення змішаного

типу” (В. Горпинич), “складне неелементарне речення”. Синтаксичні конструкції, яким властива граматична ускладненість між предикативними частинами, є досить поширеними в художніх текстах класиків світового письменства, тому **актуальність** більш детального дослідження диференційних ознак цих речень не викликає сумнівів.

Метою пропонованої статті є з’ясування структурної природи речень з різними видами зв’язку та особливості їх функціонування у повісті “Бригантина” Олеся Гончара, яка є однією з перлин художнього слова сучасної української літературної мови. **Матеріалом** для дослідження слугували речення, отримані шляхом суцільної вибірки з повісті “Бригантина” Олеся Гончара.

Речення з різними видами зв’язку класифікують, виходячи зі специфіки складності наповнення (кількості предикативних частин) та характеру синтаксичного зв’язку між цими складовими. Так П. Дудик розглядає **три-та чотирикомпонентні речення**, позаяк вони є мінімальними неелементарними конструкціями, які фігурують у художніх текстах. Такі речення знайшли своє вираження у повісті : *Браконьєри з мосту аж слину пускають, що стільки під ними пропливає весняного живого добра, а вихапувати не маєш права!* (речення з підрядним та сурядним та підрядним зв’язком, 3 предикативні частини); *З думкою про втечу й тут хлопець не розлучається, про це відомо й Марисі Павлівні, і часом її аж досада бере на директора: ось такого крученого, може, навіть небезпечного, саме її доручив!* (речення з підрядним, безсполучниковим та сурядним зв’язком, 4 предикативні частини). Але в ході дослідження було встановлено, що Олесь Гончар у повісті частіше послуговується більш широкими реченнями (**5 –7 складових частин**). *Забула вже, як сама ж скаржилася на нього і сільраду просила, й лейтенанта з дитячої кімнати міліції, щоб куди-небудь спровадили її мучителя, а ось тепер, коли його прилаштували в той правопорушницький інтернат, мати місця собі не знаходила.* (речення з підрядним та сурядним зв’язком, 5 предикативних частин). *Стоїш над ним, і горло тобі здушується, що не знаєш, як йому допомогти в цій нервовій нічній метаніні, коли вже нема ні хвацькості в ньому, ні розбишацтва, а тільки голос так благально докликає з темряви найріднішу людину, з такою пронизливою ласкою-мукою кличе крізь жахіття снів.* (речення з сурядним та підрядним зв’язком, 6 предикативних

частин). Неелементарні речення **на 7 предикативних частин** становлять чи не одну з найбільш використовуваних типів складних конструкцій у повісті: *Цівкання пташини навіває Порфірові інший настрій, почуття покинутості змінюється надіями, полонить хлопця все та ж невідчінна думка про втечі, знов збуджується в ньому нестримне душевне розбишацтво, що вносить його звідси в плавні та лимани, на простір, де право-воля, де ти як бог.* (речення з безсполучниковим та підрядним зв'язком, 7 предикативних частин).

Петро Дудик залежно від характеру зв'язку виокремлює **складні речення із сурядним і підрядним сполучниковим зв'язком** та **складні речення із сполучниковим та безсполучниковим зв'язком** [1, с. 306]. У свою чергу К. Шульжук виділяє у складному сполучниковому реченні зовнішній та внутрішній зв'язок. У залежності від того, який тип зв'язку є провідним, мовознавець класифікує речення **із сурядністю і підрядністю** та **із підрядністю і сурядністю**. Потім у реченнях із провідним сурядним зв'язком К. Шульжук диференціює конструкції з різним типом додаткової підрядності. У повісті Олеса Гончара “Бригантина” знаходимо такі приклади: *У Галини Остапівни якось воно так виходить, що хоча й голосу не підвищує, суворої на себе не напускає, а проте цуценята на уроках у неї не скавчать* (трикомпонентне речення з сурядністю та звичайною підрядністю). *Укрившись, лежав, похихикував, ніби з лоскоту, так йому незвично було, хоч і вдома ж не щодня ходив замурзаним, адже мати в нього чепуруха – в хаті рушники, а влітку ще й свіжою рогозою настелено* (чотирикомпонентне речення з сурядністю та послідовною підрядністю). *Хвостиком від планети цікавишся, а спитай тебе, де живеш, де твоє місце на цій планеті, то навряд чи й зумієш на глобусі показати* (п'ятикомпонентна конструкція з сурядністю, однорідною супірядністю та звичайною підрядністю).

У більшості складних речень із сурядністю і підрядністю чітко виділяються рівні членування. Оскільки основний зв'язок сурядний, то центральними є і семантико-синтаксичні відношення, властиві складним багатокомпонентним реченням з провідним сурядним зв'язком: темпоральні, зіставно-протиставні і причиново-наслідкові. На внутрішніх рівнях членування у цих реченнях наявні усі семантико-синтаксичні відношення, властиві

складносурядним і складнопідрядним реченням мінімальної структури, тобто більшість відношень мають ієрархічний характер [4, с. 340].

Дещо менше у повісті “Бригантина” зустрічаються **складнібагатокомпонентні конструкції із провідним підрядним зв’язком**. Наприклад, трикомпонентна структура: *Аж засліпило, коли Порфир, вибігши на кучугури, глянув униз, і звідти сяйнула йому ріка, вдарила назустріч вируванням весняного світла* (підрядність та сурядність).

За характером сполучникового зв’язку і безсполучниковості К. Шульжук виокремлює три типи утворень: **з сурядністю і безсполучниковістю, з підрядністю і безсполучниковістю, з сурядністю, підрядністю і безсполучниковістю** [4, с. 357].

У досліджуваній повісті конструкції **з провідним безсполучниковим зв’язком та сурядністю** зустрічаються нечасто. Так, у творі представлені трикомпонентні речення: *Поставимо себе на його місце: хлопець ріс, не знаючи обмежень, а ми раптом хапаємо його, накидаємо на нього сітки заборон, посягаєм на його особистість* (речення з підрядністю та елементарною сурядністю). Більш чисельною групою є конструкції **з безсполучниковістю та підрядністю**. Наприклад: *Одразу й неприязнь його до цієї людини мовби пригасла, він присів навпроти Тритузного, ловлячи кожне слово з його розповіді про тих дивовижних пташок, що й по дну річки ходять* (трикомпонентне речення з безсполучниковістю та звичайною підрядністю). *Вона для них ніби й не наставниця, остраху перед нею немає, справді, ніби якась практикантка, що з нею можна бути запанібрата* (чотирикомпонентне речення з безсполучниковістю та звичайною підрядністю). У ході дослідження виявлено й громіздкі багатокомпонентні конструкції з поєднанням безсполучниковості та підрядності: *З-поміж усіх мічених “Бугор” найбільш “мічений”, з-під душу виходить, грає м’язами, дає меншим розглядати, як він рясно татуйований: на грудях у нього виколота русалка, про яку він каже, що вночі вона ворухиться* (шестикомпонентне речення з безсполучниковістю та підрядністю). Більше того, дане речення є прикладом конструкції, що утворює триблокові структури, якими часто послуговується у своїй повісті Олесь Гончар. Акцентуючи на типові підрядності в реченні, зазначимо такий приклад: *Бо саме таким, як мама, станція й завдячує своїми успіхами, навіть*

іноземні делегації приїздять на мамину ділянку приглядатись, як це воно в неї виходить, що там, де, крім молочаю, ніщо не росло, де тільки іржаві снаряди та міни валялись поміж розпечених кучугур, тепер рядками зеленіють, викидаючи листя виногради найкультурніших сортів! (речення складається з 7 предикативних частин, з провідним безсполучниковим зв'язком та додатковим підрядним: послідовна підрядність та однорідна супідрядність). Борис Савович вловив у її голосі навіть нотку ревности, бо часом Марися Павлівна аж задрить йому, що він хоч і хмурко, а з вихованцями “контактний”, хлопці, коли є вільний час, так і в'ються біля нього, мабуть, після школи половина їх на Курилах опиниться... (7 предикативних частин, речення з безсполучниковістю та послідовною підрядністю). Також маємо приклад **поєднання трьох видів зв'язку в реченні**: З самого початку директор точно визначив їхні обов'язки: Борис Савович втілюватиме начало, так би мовити, мужське, суворе, дисциплінарне, а Марися Павлівна має внести начало материнське, бо ласки й ніжності цим шибеникам треба не менш, ніж дисциплінарних заходів (4 предикативні частини, провідним є сурядний зв'язок, додатковим – безсполучниковий та підрядний).

Окрему групу складних неелементарних конструкцій у повісті Олесь Гончара “Бригантина” становлять **речення з двома чи трьома видами зовнішнього зв'язку**. Сукупність предикативних частин, об'єднаних спільним синтаксичним зв'язком, складають своєрідний блок. Вищезгадані речення з різними видами зв'язку є двоблокними структурами, але у творі ще помічені **триблокові структури**. Це можуть бути невеликі з 3-4-ох предикативних частин чи громіздкі речення. *Гори педагогічної літератури написано про таких, про те, як підбирати ключі до їхніх розхристаних душ, а постане ось такий Кульбака перед тобою, і раптом бачиш, що ніякий стандартний ключик до нього не підходить. Або: В школі всі знають, що ревнує вона свого ненаглядного до Марисі Павлівни, і тому, коли повертаються додому й випаде так, що Валерій Іванович іде в гурті з іншими, тоді Марисю під'юджують, щоб навмисне взяла його під руку, а їй самій теж неабияке задоволення – пококетувати з директором перед лицем Зінаїди Петрівни, яка – хай це буде їй запівніч – не спить, вистежує із-за хвіртки, підзирає звідки за подіями з ревнивою зіркістю.* Обидва речення є триблоковими і поєднують в

собі два види відношень сурядного зв'язку: єднальні та протиставні. *Відчувається, має він свої уявлення про життя: те, що для вас погане, для нього поганим не є, кожній найдикішій своїй витівці він знайде виправдання, і сумління не мучитиме його, а ви в своїх дисертаціях можете хіба що записувати: дисгармонія поведінки, деформація характеру, підвищена агресивність.* Ця конструкція є також триблоковою і поєднує два види безсполучникових відношень: пояснювальні та перелічувальні. Але маємо речення, які поєднують і два різних види зовнішнього зв'язку. Наприклад: *За вікном автобуса потяглись плантації виноградарників, що належать тутешнім радгоспам, за ними з'явилися серед безжиттєвості кучугур жиливі низькорослі переліски, здебільшого з сосен, білих акацій та ще тоненьких тополь, які, повироставши, підуть на переробку для целюлозного, а далі знов потяглися недавно закладені виноградарники* (п'ятикомпонентне речення з безсполучниковим і сурядним зовнішнім та підрядним внутрішнім зв'язком). *Відвернулось дівча, взялось до роботи, а Порфірові чомусь так гарно стало на душі, ішов кудись навмання й незчувся, як заспівалось-замугикалось йому, і дивно, що якраз їхнє шкільна пісенька, ота маршова замугикалась, що її хлопці щодня викрикують на подвір'ї, ступаючи строки, дружно відбиваючи п'ятами такт* (семискладове речення з безсполучниковим і сурядним зовнішнім та сурядним і підрядним внутрішнім зв'язком).

Окремо варто сказати про такі складні синтаксичні конструкції як періоди. Цей термін у мовознавстві означає особливий вид, як правило, складного речення. “**Період** – словесно розгалужена багатокомпонентна синтаксична конструкція з двох семантично-інтонаційних частин (висхідної і низхідної), розмежованих тривалою паузою”, – зазначає П. Дудик [1, с. 310]. Найчастіше період являє собою складнопідрядне речення, проте в повісті “Бригантина” зустрічаються періоди, які мають структуру речень з різними видами зв'язку. Так, зафіксовані мінімальні трикомпонентні структури. *Одні так собі йшли, а були такі, що й на млинях стрибали чи шкандибали з паличками, – видно, з лиману прибули з грязелікарні. Чи чотирикомпонентні: І навіть що неслухняний такий, перекірливий, шалений, і за це вона брала скоріше вину на себе, – може, це їй розплата за оте перше кохання з його шалом, і диким місяцем у небі, і солов'ями, що аж*

задихались, аж стогнали у вербах над вашою любов'ю!.. Але більш поширеними є речення з п'яти чи навіть з семи предикативних частин. *Очеретом тут здавна вкривають хату, з очерету господар ставить довкола садибилісу-загорожу, очерет можна використати ще й як будівельний матеріал, – це клопіт комішитових заводів, що їх останнім часом розплодилось по всьому гурлу* (5 предикативних частин, безсполучниковий та підрядний зв'язок). *На чолі комісії виступала поважна дама, пишнотіла хімічна блондинка з лелечим гніздом на голові, і хоч на лобі в неї написано було, що вона старша, але Порфир одразу це вловив із самого її милостивого тону розмови, з підкресленої чемності, яка, видно, їй самій подобалась, – дама була ніби одягнута в якусь службову ласкавість* (6 предикативних частин, сурядний, безсполучниковий зовнішній та підрядний додатковий зв'язок). *Звичайна коса очерет не візьме, його косять спеціальним скісками, короткими косами-напівсерпами, і то нелегка праця для чоловіків, а надто ж для жінок, які, одначе, не цураються й цього труда, – коли треба, йдуть жнивувати нарівні з чоловіками* (7 предикативних частин, сурядний, безсполучниковий зовнішній та підрядний і сурядний додатковий зв'язки).

Підсумовуючи сказане, можна визначити, що повість “Бригантина” – не лише безкрає джерело фразеологізмів, насиченої лексики, а й складна сукупність неелементарних синтаксичних конструкцій. У своєму творі Олесь Гончар послуговується, як правило, складними, насиченими, багатокомпонетними реченнями, які відкривають широкий простір для створення яскравих художніх образів та стають ґрунтовним матеріалом для різноманітних лінгвістичних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудик П. С. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ “Академія”, 2010. – 384 с.
2. Слинко І. І. та ін. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник / І.І. Слинко, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
3. Степаненко М. Речення і його структурна схема [Текст] / М. Степаненко // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Полтава. 2004. – Вип. 1 (34). – С. 155-163
4. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. — К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. — 408 с.

5. Шульжук К. Ф. Складні багатоконпонентні речення в українській мові [Текст] / Каленик Федорович Шульжук. – К. : Вища шк., 1986. – 182 с.

В статье исследованы структурно-семантические и функциональные особенности сложных предложений с разными типами связи, полученных путем выборки из повести Олеса Гончара "Бригантина". В зависимости от видовсвязи иллюстрированы группы часто использованных структурных типов предложений в анализированной повести.

Ключевые слова: сложное предложение; предложения с разными типами связи; классификация; многокомпонентные предложения; период; предикативная часть; структура.

The article studies the structural semantic and functional features of sentences with different types of connection, obtained as a result of sampling from the story "Brygantyna" by Oles' Honchar. Depending on the types of connection there have been demonstrated the groups of the most frequently structural types of sentences in the analyzed story.

Key words: sentences with different types of connection; classification; predictive part; structure.

УДК 821.161.2

Корнєва Л. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

ФЕНОМЕН УСМІШКИ У ТВОРАХ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

У статті аналізуються номінації усмішки у творах О. Гончара та ідентифікатори, що уточнюють семантику цієї кінеми. Розглядаються стилістичні прийоми вираження усмішки в романах "Твоя зоря" та "Циклон", виокремлюються її основні функції, визначається роль цього мімічного жесту у створенні образів персонажів, розкривається значення усмішки як складника індивідуального стилю письменника.

Ключові слова: Олесь Гончар, кінема, усмішка, номінації усмішки, ідентифікатори, стилістичний прийом, функції усмішки, жестово-мімічний портрет.